University of Sistan and Baluchestan

Journal of Lyrical Literature Researches

Print ISSN: 2008 - 5737
Online ISSN: 2538 - 5011

Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

# Semantic therapy in Nadem Qaisari's sonnets based on Viktor Frankl's theory

**DOI: 10.22111/jllr.2023.43777.3098**

**Ali Abed kahkha zhale[1] | Mohammad Barani✉[2] | Maryam khalili Jahantigh[3] |**

1- Ph.D student of Persian Language and Literature Department, University of sistan and Baluchistan , zahedan, Iran. Email: alliabed4633@gmail.com
2- Corresponding Author,Associate Professor of Persian Language and Literature Department, University of sistan and Baluchistan , zahedan, Iran Email:Barani@lihu.usb.ac.ir
3- Professor of Persian Language and Literature Department, University of sistan and Baluchistan , zahedan, Iran Email:khalili@lihu.usb.ac.ir

**Articl history:** Received date: 2021-10-23 ; Revised date: 2022-11-23; Accepted date: 2022-12-6

## Abstract

"Logotherapy" or semantic therapy is taken from the Greek word "logos". "Logos" refers to "soul" and "meaning" and it's combined with life and its meanings. Viktor Frankl, the founder of the semantic therapy method, believes that the meaning of life is to discover, not to create. According to his opinion, the final concerns of mankind can be solved to some extent by expanding his perspective on life and the universe and heal the spiritual wounds caused by existential problems. Nadem Qaisari as a poet and a philosopher whose life in the turbulent environment of Afghanistan has imposed many sufferings upon him, in his sonnets, he has presented a valuable approach to the methods of giving meaning to sufferings, getting rid of mental ambiguities and healing spiritual wounds caused by existential problems, which from the perspective of the semantic therapy school is important. This research, which was provided by the method of analyzing the content of Nadem's sonnets based on Frankel's semantic therapy, has answered the question that the attention to the meaning and conceptual symmetry of Frankel's theory can be traced in Nadem's sonnets and thought? The result shows that acceptance of fate, finding meaning in suffering, self-transcendence, religious orientation and meaning therapy with love are the best solutions to deal with mental ambiguities, psychological problems and a better understanding of the beauties of life.

**Keyword**: Viktor Frankl, Nadem Qaisari, sonnet, Logotherapy.

## 1- Introduction

The 20th century is a turning point in the rise and evolution of scientific schools and theories. The efforts of philosophers and intellectuals to solve psychological conflicts and spiritual problems of contemporary era led to the emergence of schools of psychology in this period. Freud, Adler, kierkegaard, Oken and Maslow, each of them have provided solutions to solve human mental concerns. Oken believes that the meaning of life cannot be understood by itself (Oken, 1359: 37). Adler believes that the meaning of life is hidden in the struggle to reach the limit point of perfection (Adler, 1919: 141) and Maslow considers meaningfulness to be one of the outstanding values of healthy and self-flourishing people and believes: the opposite point of meaningfulness is meaninglessness, which is a kind of psychological trauma. (Maslow, 1971: 125).

Cite this article: Journal of Lyrical Literature Researches, Vol. 20, No.39, 2022, pp.193-210. Publisher: University of Sistan and Baluchestan.Title of paper: Semantic therapy in Nadem Qaisari's sonnets based on Viktor Frankl's theory. The Authors: Abedkahkhazhale.A. & Barani. M.&Khalilijahantigh.M. DOI: 10.22111/jllr.2023.43777.3098

In line with Freud's "pleasure-oriented will" and Adler's "power-oriented will", Frankl presented existential analysis or semantic therapy. Semantic therapy or logotherapy is a school that emerged in the field of psychology in the last years of the first half of the 20th century by Viktor Frankl, an Austrian psychiatrist and neurologist. Frankl considers the three dimensions of "body", "soul" and "psyche" as constituents of human nature. In his point of view, "soul" is the central core and "body" and "psyche" are its cover. Such an attitude towards human provides grounds for paying attention to spirituality, which is one of the existential voids of contemporary man. The purpose of the research is to examine Nadem Qaisari's sonnet from the perspective of Frankl's semantic therapy. According to Frankel, emotional disorder is the result of a person's inability to discover the meaning of life, so the search for meaning in life is the most basic human driving force. In this research, the authors' effort is to answer the question after analyzing Nadem's sonnets, whether the attention to the meaning and conceptual symmetry of Frankl's theory can be traced and followed up in Nadem's sonnets and thought?

**2.Research method**

In this research, which is provided by analytical-descriptive approach and by using library sources, the authors try to; First, put forward Frankel's systematic views on meaning; Then analyze the conceptual symmetries in Nadem's sonnets based on these points of views.

**3) Discussion**

Viktor Frankl, by explaining the theory of logotherapy, aims to provide a solution to solve human psychological problems. Logotherapy is treatment and healing with the help of meaning (Frankel, 2008: 13). Frankel believes in human potential ability to discover meanings. He suggests three ways to reach the meaning in life, which are: enduring pain and suffering, doing valuable work such as serving others, and experiencing values such as love. Meanwhile, Frankel's emphasis on accepting pain and suffering is more than the other two. Since the ultimate goal of all schools of psychology is to lead people's minds and souls to peace and joy and free them from anxiety and distress; The deep scope of art and literature is a platform for polishing the human's soul and has the capacity to fulfill this ideal. The type of human observation towards existence and life in heterogeneous conditions is not the same. Frankel and Nadem both arise from difficult life conditions, so the analysis of Nadem's sonnets from the perspective of Frankl's psychology can reveal the capacities and abilities hidden in human existence in severe conditions.

**4) Conclusion**

Viktor Frankl's logotherapy corresponds to a value system that is accepted by most cultures. Nadem Qaisari also tries to remove the chaos of his time from the soul and mind with the language of poetry and help people to better understand the beauty of life by creating a connection between external and internal experiences. Frankel and Nadem are subjectivists and they believe that the discovery of meaning in life is primarily dependents on the individual and on his will. On the other hand, they choose wider and more reliable supports such as love and religion. Acceptance of suffering and a positive attitude towards it is one of the common points in both of their point of views. They consider suffering as a means of spiritual upliftment of people and emphasize on educational functions of suffering, The difference is that in Nadem's belief, suffering is the product of God's absolute power to remove the impurities of existence. Therefore, suffering is not a hated matter and worthy of escape, but Frankel sees suffering as a means to discover meaning and emphasizes on accepting suffering and finding it's meaning in order to achieve mental health. In a harmonic approach, Frankl and Nadem consider self-transcendence to be the salvation of the gem of human existence from the captivity of the self(soul). Frankl refers to the directed will to others as self-transcendence, and Nadem uses concepts such as contentment, freedom, will directed to the right, freedom from the self, guidance and advising others, which are closely

related to Frankl's self-transcendence. According to Frankl, human talents flourish in the glory of love. He considers love to be a kind of illumination and discordant with intellect, and in a more comprehensive glance, Nadem considers love to be the basis of existence and something rare, therefore more diverse functions of love can be found in his sonnets. In a common approach with Frankel, Nadem considers the path of inner illumination and love to be smoother than the path of intellect in reaching meaning. Another point is that Frankel considers man as a spiritual being in need of definition, from this view many conceptual parallels can be found in his opinions and Nadem's sonnets. Both believe that religion is not what the officials preach. They consider religion as the ultimate goal of life; But the amount of emphasis and their methods to reach the meaning are different. In Nadem's opinion, meaning is not a superficial belief but a concept raised in the subconscious of a faithful person, so meaning is connected with faith. He considers the absolute submission to the will of God as a mean to reach meaning and peace in life. In Frankl's thought, meaning is at the self- conscious level and there are no shackles to reach it. In general, it can be said that although Nadem's ideas have differences with Frankl's, they are not separated from each other and have nothing to do with each other. In both of their ideas, finding the meaning of life is one of the important existential issues.

## 5-References

1-**The Holy Quran**. translated by Mahdi, Elahi Qomshaei.
2-Adler, Alfred, 1919, **problems of Neurostic**, kegan paul, London NcwHaven: Yale university press.
3- Frankl, Victor,1993, **the doctor of the soul**. 2nd edition. translated by Farrokh, Saif Behzad, Tehran: Dorsa.
4- Frankl, Victor, 2007. **Man in Search of Meaning**, 18th edition. translated by Nehzat, Salehian and Mahin, Milani, Tehran: Dorsa.
5- Frankl, Victor, 2011**. meaning therapy**. translated by Mahin, Milani, Tehran: Dorsa.
6- Frankl, Victor, 2012. **Man in search of ultimate meaning**, translated by Shahabaldin, Abbasi, Tehran: Parse.
7- Farhang. Sadigh, 1992, Mir Mohammad. **Afghanistan in the last five centuries**, Volume 1. Mashhad: Derakhsh.
8- Ferdowsi, Sima; Ghasemzadeh, Fatemeh, 2012**,Mental Health**, Tehran: Textbook Publishing Company.
9- Forum, Eric, 2009. **The Art of Loving**, translated by Somaye Sadat Hosseini, Tehran: Jajarmi.
10- Hosni, Bafrani, Talaat and Azarbaijani, Massoud, 2011, **A healthy human being and its characteristics from the point of view of Viktor Frankl**, Psychology and Religion Quarterly- Year 4 - Number 2-p 113-143, Summer.
11- Hashemi, Jamal, 1999, **Sa'di in Modern Psychology**, Tehran: Publishing Co.
12- Hashemi, Jamal, 2003, **Soroush Message**, Tehran: Publishing Co.
13- Halgin, Richard P. Whitburn, Susan Cross,2011, **Psychopathology,** translated by Yahya Seyed Mohammadi, 8th edition, Tehran: Ravan.
14- Lechner, Stephen, 2016, **how to self-explore**? Translated by Mehrdad, Firoozbakht, second edition, Tehran: Psychology and Art.
15-. Hillman,M, 2004. **viktor E Frankl's, Analysis and logoterapy**, Switzerland, Hillcompany.
16- Madani Eivari, Sayyedeh Tayebeh, Hoseinaei, Mohammad ,2021-2022, University of Sistan and Baluchestan, Journal of Lyrical Literature Researches, Vol. 19/ No.37/ Autumn& (pp.195-296)
17- Maslow, A. H, 1971. **Self- Actualization and Beyond in challenges of Humanistic psychology**, McGraw- Hill. P. 281.

18- Mohammadpour, Mohammadreza, 2006, **Victor, Frankel. Founder of New Meaning Therapy**. Tehran: Danjeh.
19- Nikdar Asl, Mohammad Hossein, 2013, **Willingness focused on meaning in Hafez's sonnets and Viktor Frankl's semantic therapy**, Research Journal of Educational Literature- Year 6 -Number 22- p 208-171-Summer.
20-Qaysari, Nadem, Mohammad Yahya, 2011, **Koliat asha'ar**, Mohammad Sarvar Moulai, Tehran: Erfan.
21- Rudolph, Oken, 1980, **meaning and peak of life**, translated by Seyyed Ziauddin Deshiry, Tehran: Tehran university.
22- Sartre, Jean-Paul,1969. **What is literature**? Translated by Abolhassan, Najafi; Mustafa Rahimi, first edition, Tehran:.
23- Saatchi Mahmoud, 1998, **Theorists and Theories of Psychology,** Tehran: Sokhan.
24- Salmani, Yasaman; Khayatian, Quadratullah, 2018, **investigation of the underlying factors of meaning in the attitude of Abul Hossein Nouri and Frankl**, two-quarter journal of Religions and Mysticism, number 1- p 69-89, spring and summer.
25- Sharafi, Mohammadreza, 2005, **a critical reflection on the true meaning of life with an emphasis on Viktor Frankl's point of view**, Quarterly Journal of Psychology and Educational Science, number 1, p 50-29. spring.
26- Shamisa, Siroos, 2011, **Literary schools**, 9th edition, Tehran: Qatre
27-Yalom, Arvin D, 2011. **Existential Psychotherapy**. translated by Sepideh Habib, Tehran: Nei.
28-Yalom, Arvin D, 2009. **Love's executioner**. translated by Mahshid Yasai. second edition, Tehran: Azmoun.
29- Yazdi, Hossein, 2009, **Freedom in the sight of Ostad Motahari**, Tehran: Sadra.
30- Yazdani, 2014, Hossein; Mousavi Jarukani, Hamed, **self-transcendence in Abu Saeed Abulkhair's opinion and Victor Frankel**, Irfan Research Journal, No 14.p. 125-141- summer.

Cite this article: Journal of Lyrical Literature Researches, Vol. 20, No.39, 2022, pp.193-210. Publisher: University of Sistan and Baluchestan.Title of paper: Semantic therapy in Nadem Qaisari's sonnets based on Viktor Frankl's theory. The Authors: Abed Kahkha Zhale.A. & Barani. M.&Khalili Jahantigh.M. DOI: 10.22111/jllr.2023.43777.3098

پژوهشنامه ادب غنایی

شاپا چاپی: ۵۷۳۷-۲۰۰۸
شاپا الکترونیکی: ۵۰۱۱-۲۵۳۸

Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

# معنادرمانی در غزلیّات نادم قیصاری بر اساس نظریهٔ ویکتور فرانکل

علی عابد کهخا ژاله [۱] | محمد بارانی✉[۲]|مریم خلیلی جهانتیغ [۳] |

۱-دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی ، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان. ایران. رایانامه: alliabed4633@gmail.com

۲-نویسنده مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی ، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان. ایران. رایانامه: barani@lihu.usb.ac.ir

۳-استاد گروه زبان و ادبیات فارسی ، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان. ایران. رایانامه:khalilii@lihu.usb.ac.ir

## چکیده

«لوگوتراپی» یا معنادرمانی، برگرفته از واژهٔ «لوگوس» یونانی است. «لوگوس» به «روح» و «معنا» اطلاق می‌شود و با زندگی و مفهوم آن درآمیخته است. ویکتور فرانکل بنیانگذار روش معنادرمانی، بر این باور است که معنای زندگی از جنس یافتن است نه آفریدن. به اعتقاد وی می‌توان دغدغه‌های نهایی بشر را با گسترده نمودن چشم‌انداز او به زندگی و جهان هستی تا اندازه‌ای برطرف نمود و زخم‌های روحی ناشی از مشکلات وجودی را التیام بخشید. نادم قیصاری به‌عنوان شاعر و اندیشمندی که زندگی در محیط پرتلاطم افغانستان، رنج‌های بسیاری بر او تحمیل‌کرده، در غزلیّاتش رویکردی ارزشمند نسبت به شیوه‌های معنابخشیدن به رنج‌ها، رهایی از ابهامات ذهنی و درمان زخم‌های روحی ناشی از مشکلات وجودی ارائه نموده که از دیدگاه مکتب معنادرمانی حائز اهمیت است. این پژوهش که با روش تحلیل محتوای غزلیّات نادم برپایهٔ معنادرمانی فرانکل فراهم‌آمده، به این پرسش پاسخ داده است که توجه به معنا و مقارن های مفهومیِ نظریهٔ فرانکل در غزل و اندیشهٔ نادم قابل ردیابی هست؟ نتیجه بیانگر این است که پذیرش سرنوشت مقدّر، معنایابی رنج، خوداستعلایی، دین‌گرایی و معنادرمانی با عشق، راهکارهای نادم برای مقابله با ابهامات ذهنی، مشکلات روحی- روانی و درک بهتر زیبایی‌های زندگی است.

**کلیدواژه‌ها:** ویکتور فرانکل، نادم قیصاری، غزل، لوگوتراپی.

## ۱. مقدمه

قرن بیستم، نقطهٔ عطفی در پیدایش و تکامل مکاتب و نظریه‌های علمی است. تلاش و کوشش فلاسفه و اندیشمندان جهت حل تعارضات روانی و مشکلات روحی انسان معاصر، منجر به پیدایش مکاتب روان‌شناسی در این دوره شد. فروید، آدلر، که‌یر کیگارد، اوکن و مزلو، هر یک به‌نوبهٔ خود راه‌حل‌هایی جهت حل دغدغه‌های ذهنی بشر ارائه داده‌اند. اوکن معتقد

پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۲۰، شماره ۳۹، ۱۴۰۱، صص ۲۱۰-۱۹۳. ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۰۱تاریخ انجام اصلاحات: ۱۴۰۱/۰۹/۰۲. تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۱۵. نویسندگان: عابدکهخا ژاله، علی؛ بارانی، محمد؛خلیلی جهانتیغ، مریم. عنوان مقاله: **" معنادرمانی در غزلیّات نادم قیصاری بر اساس نظریهٔ ویکتور فرانکل "**

DOI: 10.22111/jllr.2023.43777.3098

است، معنی زندگی به خودی خود قابل درک نیست(اوکن، ۱۳۵۹: ۳۷). آدلر بر این باور است که معنای زندگی در مبارزه برای رسیدن به سرحدّ کمال نهفته‌است(Adler,1919:141 ) و مزلو پرمعنایی را یکی از ارزش‌های برجستهٔ انسان‌های سالم و خودشکوفا می‌داند و معتقد است: نقطهٔ مقابل پرمعنایی، بی‌معنایی است که نوعی فراآسیب روانی است (Maslow,1917:125 )در راستای «ارادهٔ معطوف به لذت» فروید و «ارادهٔ معطوف به قدرت» آدلر، فرانکل تحلیل وجودی یا معنادرمانی را ارائه‌داد. معنادرمانی یا لوگوتراپی، مکتبی است که در واپسین سال‌های نیمهٔ اول قرن بیستم توسط ویکتور فرانکل، روانپزشک و عصب‌شناس اتریشی، در عرصهٔ روان‌شناسی پدیدآمد. فرانکل(۱۹۰۵-۱۹۹۷م.)، در جنگ جهانی دوم به-علّت یهودی بودن در اردوگاه‌های کار اجباری «آشویتز»، «توركهایم» و «داخائو» زندانی شد، خانوادهٔ فرانکل در دورهٔ جنگ کشته شد و نامزدش که جزو قربانیان اردوگاه‌های کار اجباری بود، هرگز پیدا نشد (فرانکل، ۱۳۸۶: ۵۴). زندگی در شرایط سخت اسارت، از دست دادن نزدیکان و رنج و مشقّت کار اجباری در اردوگاه، زمینه‌های تغییر نگرش فرانکل به زندگی را فراهم آورد و نظریات او را در کوره‌های تجارب «توركهایم» و «داخائو» آبدیده کرد. فرانکل، سه بعد «جسم»، «روح» و «روان» را تشکیل‌دهندهٔ ماهیّت انسان می‌داند. در دیدگاه او «روح» هستهٔ مرکزی و «تن» و «روان» پوشش آن است. چنین نگرشی به انسان، زمینه‌های توجه به معنویت را که از خلأهای وجودی انسان معاصر است، فراهم می‌آورد. از نظر فرانکل، معنا امری واقعی و عینی است و نقشی محوری در سلامت روان دارد. وی معتقد است، رواج اندیشه‌های نیهلیستی و پوچ‌گرایی، ارتباطی مستقیم با فاصله‌گرفتن از معنویت و فراموش‌کردن هدف و معنای زندگی دارد (Hillman,2004:6)

خُردنگری‌های قومی در افغانستان، جنگ‌ها و درگیری‌هایی را رقم‌زده که منجر به تقلیل آرامش روحی- روانی مردم این سرزمین شده‌است. نادم قیصاری(۱۳۶۷-۱۲۹۰ه.ش) از شاعرانی است که دوران حکومت مستبدانهٔ امیرعبدالرحمان‌خان را تجربه‌کرد، امیری که با حمایت انگلستان به قدرت رسید و با ساختن کله‌منار از سرهای بریدهٔ مخالفان، فضایی آکنده از رعب و وحشت در میان مردم به‌وجودآورد(فرهنگ، ۱۳۷۱: ۴۰۳). وجود این اختناق سیاسی و وحشت از حاکمان، شعر افغانستان را به ورطهٔ درون‌گرایی و تغزّل سوق داد. فضایی که بی‌شباهت به دوران اسارت فرانکل، در اردوگاه‌های کار اجباری نیست:

**چه فتنه‌ها که در این روزگار می‌بینم — سران فتاده به پا خوار و زار می‌بینم**
**به زیر بال کشیدند شاهبازان سر — چه زاغ، زاغچه‌ها در شکار می بینم**
**به هرکجا ز شرر در زمانه گرم دلی — به قید سنگ به سختی دچار می‌بینم**

**(نادم قیصاری، ۱۳۹۰: ۱۵۸).**

نگارندگان در این پژوهش برآنند تا با تحلیل محتوایی غزلیّات نادم، ارادهٔ معطوف به معنا و مقارن‌های مفهومی در دیدگاه او و ویکتور فرانکل را، مورد تحلیل و ارزیابی قراردهند.

**۱-۱-تعریف مسأله و سوال پژوهش**

مسالهٔ تحقیق پیش رو تعریف و توصیف لوگوتراپی یا معنادرمانی ویکتور فرانکل، روانشناس اتریشی است که برای درمان مشکلات روحی و حل دغدغه‌های فکری، اصالت را به معنا می‌دهد. از نظر فرانکل اختلال عاطفی، نتیجهٔ عدم توانایی فرد، برای کشف معنای زندگی است و فقدان معنی در زندگی، منجر به پوچ‌گرایی می‌شود. بنابراین جستجوی معنا در زندگی اساسی‌ترین نیروی محرکهٔ انسان است. در این پژوهش، تلاش نگارندگان برآن است تا پس از واکاوی غزلیّات نادم، به این سوال پاسخ دهند که توجه به معنا و مقارن‌های مفهومیِ نظریهٔ فرانکل در غزل و اندیشهٔ نادم قابل ردیابی و پی‌گیری هست؟

**۲-۱- هدف و ضرورت تحقیق**

هدف تحقیق بررسی غزل نادم قیصاری از دید معنادرمانی فرانکل است. بهره‌گیری از ظرفیت‌های فرهنگی و غنای ادبی اشعار شاعر در نگرش به انسان و جهان هستی، ضرورت پژوهش حاضر است.

**۳-۱- روش پژوهش**

در این پژوهش که با رهیافت تحلیلی- توصیفی و استفاده از منابع کتابخانه‌ای فراهم آمده است، نگارندگان می‌کوشند؛ ابتدا دیدگاه‌های نظام‌مند فرانکل در مورد معنا را مطرح‌کنند؛ سپس مقارن‌های مفهومی در غزلیّات نادم را براساس این دیدگاه‌ها تحلیل‌نمایند.

**۴-۱- پیشینهٔ پژوهش**

مکتب لوگوتراپی از بدو پیدایش، مورد توجه بسیاری از اندیشمندان و پژوهشگران قرارگرفته و مقالات زیادی در زمینهٔ درک، شناخت و تبیین نظریهٔ معنادرمانی فرانکل تالیف شده‌است که از آن میان می‌توان به مقاله‌های زیر اشاره‌کرد:

شرفی، محمدرضا(۱۳۸۳)، در مقاله‌ای با عنوان «تأملی نقدگونه در باب معنای غایی زندگی با تأکید بر دیدگاه ویکتور فرانکل» به نقد نظریهٔ فرانکل، در باب معنای زندگی پرداخته‌است. حسنی بافرانی، طلعت و آذربایجانی، مسعود(۱۳۹۰)، در مقاله‌ای باعنوان «انسان سالم و ویژگی‌های آن از دیدگاه ویکتور فرانکل» نظریهٔ معنادرمانی فرانکل را از نظر اسلام و متون دینی، تحلیل‌کرده‌اند. نیکدار اصل، محمدحسین(۱۳۹۳)، در مقاله‌ای باعنوان «ارادهٔ معطوف به معنا در غزل‌های حافظ و معنادرمانی ویکتور فرانکل» به بررسی تطبیقی دیدگاه فرانکل و حافظ، در مورد انسان و جهان هستی پرداخته‌است. سلمانی، یاسمن و خیاطیان، قدرت‌الله (۱۳۹۸)، در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی عوامل زمینه‌ساز معنا، در نگرش ابوالحسین نوری و ویکتور فرانکل» مشترکات فکری فرانکل و ابوالحسین نوری را در باب زندگی و مسائل آن بررسی کرده‌اند. یزدانی، حسین و موسوی جروکانی، حامد(۱۳۹۳)، در مقاله‌ای باعنوان «خوداستعلایی در باور ابوسعید ابی‌الخیر و ویکتور فرانکل» به بررسی عوامل زمینه‌ساز خوداستعلایی، در نگرش ابوسعید و فرانکل پرداخته‌اند. باعنایت به آنچه ذکر شد و باتوجّه به جستجوهای صورت‌گرفته، می‌توان اظهار داشت که تاکنون هیچ‌گونه پژوهشی در مورد شعر نادم قیصاری، انجام نشده‌است.

**۲-فرانکل و اردهٔ معطوف به معنا**

ویکتور فرانکل، با تبیین نظریهٔ لوگوتراپی، در صدد ارائهٔ راهکاری برای حل مشکلات روحی- روانی انسان است. لوگوتراپی، درمان و شفا یافتن به یاری معنی است (فرانکل، ۱۳۸۸: ۱۳). آدمی با لوگوتراپی پیوندی نزدیک دارد و لوگوتراپی با زندگی و مفهوم آن درآمیخته است. فرانکل عقیده دارد؛ ارادهٔ معطوف به معنا انگیزشی بنیادین در وجود انسان سالم است که می‌تواند تمام انگیزش‌های دیگر را تحت‌الشعاع قرارداده، منجر به آرامش روحی- روانی شود. از نظر او معنا نقشی محوری در سلامت روان دارد و نبود آن در زندگی، منجر به نوعی بیماری اندیشه‌زاد می‌شود که مشخصهٔ اصلی آن احساس پوچی است. بیماریی که پدیدهٔ غالب قرن بیستم است و فرانکل آن‌را پوچ‌گرایی یا آسیب روانی توده‌های نسل حاضر می‌نامد(فرانکل، ۱۳۸۶: ۲۰۷). بنابراین زندگی در هیچ شرایطی نمی‌تواند بی‌معنی باشد. مقصود فرانکل از معنا مصداق خاصی از معنا نیست، بلکه وی به اصل معنادرمانی توجه می‌کند که واقعیتی روان‌شناختی و مطرح در خودآگاه همهٔ انسان‌هاست. «جستجوی انسان برای معنا به‌طور مشخص یک پدیدهٔ فراگیر جهانی است که نسل ما شاهد آن است. پس چرا این جستجوی مشترک برای معنا نباید ما را به یک هدف و مقصود مشترک رهنمون سازد؟»(فرانکل، ۱۳۸۸: ۳۲). می‌توان اصول معنادرمانی فرانکل را در سه اصل خلاصه نمود:

۱- حتّی مصیبت‌بارترین نوع زندگی نیز واجد معنا است.

۲- میل و نیّت انسان در زندگی، محرکی اساسی برای یافتن معناست.

۳- ما آزادی داریم که معنای آن‌چه را که انجام می‌دهیم و تجربه می‌کنیم دریابیم(همان پیشین)

فرانکل، به توانایی بالقوهٔ بشر برای کشف معنا اعتقاد دارد. او سه راه برای رسیدن به معنا در زندگی پیشنهاد می‌دهد که عبارت است از: تحمل درد و رنج، انجام کار ارزشمند مثل خدمت به دیگران و تجربهٔ ارزش‌هایی مانند عشق. در این میان، تاکید فرانکل بر پذیرش درد و رنج، بیش از دو مورد دیگر است. وی معتقد است، اگر انسان معنای زندگی را کشف‌کند به‌جای نالیدن از مشکلات، به‌گونه‌ای منطقی با آن برخورد می‌کند و رنج را با طیب خاطر می‌پذیرد. از آن‌جایی‌که هدف غایی تمام مکاتب روان‌شناسی این‌است که روح و روان انسان‌ها را به‌سوی آرامش و نشاط سوق‌داده و از اضطراب و پریشانی رها سازند؛ پهنهٔ ژرف هنر و ادبیات محملی است برای صیقل روح و روان آدمی و آن ظرفیت را دارد تا این آرمان را تحقق بخشد. نوع نگرش انسان به هستی و زندگی در شرایط ناهمگون یکسان نیست. فرانکل و نادم، هر دو برآمده از شرایط سخت زندگی هستند، بنابراین تحلیل غزل‌های نادم از منظر روان‌شناسی فرانکل، می‌تواند ظرفیت‌ها و توانایی‌های نهفته در وجود انسان را در شرایط سخت آشکار کند.

## ۳- مؤلفه‌های معنادرمانی در غزلیّات نادم

### ۱-۳- پذیرش رنج(سرنوشت مقدّر)

رنج همزاد انسان و جزء لاینفک زندگی اوست. خداوند می‌فرماید: «لقد خلقنا الانسان فی کبد»؛ «ما انسان را در رنج آفریدیم»(لبد: ۴). برمبنای اندیشهٔ اگزیستانسیالیستی، رنج پدیده‌ای است که می‌تواند زمینه‌های رشد و تعالی انسان را فراهم‌سازد. در نظر فرانکل، رنج مواجهه با وضعیتی اجتناب‌ناپذیر یا سرنوشت تغییرناپذیر است(فرانکل، ۱۳۷۲: ۱۷۵).

پذیرش سرنوشت مقدّر از مباحث مهم اگزیستانسیالیستی است. «در اساطیر یونان، سیزیف از رجال اساطیری است که مجبور بود هر روز سنگی را به بالای کوهی ببرد و در یک قدمی قلّه، سنگ به زمین می‌غلطید و دوباره روز از نو روزی از نو، این عذابی بود که خدایان برای او مقدّر کرده بودند. حال اگر سیزیف بپذیرد که این سرنوشت مقدّر اوست آیا باز عذاب خواهدکشید؟»(شمیسا، ۱۳۹۰: ۱۹۰). آلبرکامو اسطورهٔ سیزیف را بیانگر سرنوشت دردناک افرادی می‌داند که در مقابل سرنوشت مقدّر انعطافی ندارند. او آگاهی به حقیقت شکست را مقدمهٔ پیروزی و حتّی خوشبختی انسان می‌شمارد(سارتر، ۱۳۴۸: ۳۳). انسان‌ها دارای روحیّات و شخصیت‌های متمایزی از یکدیگر هستند، بنابراین رنج‌ها و ناگواری‌ها از فردی به فرد دیگر متفاوت است. گشودن گره‌های عاطفی و رنج‌های زندگی نیز راه‌حل‌های جداگانه‌ای را طلب می‌کند «خود فرد پاسخگوی زندگی خویش است و هم اوست و تنها او که می‌تواند به پرسش زندگی پاسخ دهد»(فرانکل، ۱۳۹۱: ۱۶۴). نحوهٔ پذیرش رنج و تحمّل آن حاکی از عظمت درونی است. عده‌ای برای گریز از رنج، به هر عملی دست می‌زنند و حتی تا مرحلهٔ حیوان بودن تنزل می‌یابند و عده‌ای دیگر با بهره‌گیری از عظمت روحی، به‌دنبال کشف معنای نهفته در رنج هستند و با این وسیله، وجود خویش را اعتلا می‌بخشند. آنچه که در مواجهه با رنج اهمیت دارد معنایابی آن است. «اگر رنج جزء لاینفک زندگی انسان است؛ پس باید در رنج معنایی نهفته باشد و اگر انسان بتواند به رنج خود معنا دهد، آن رنج دیگر آزاردهنده نیست»(هاشمی، ۱۳۷۸: ۲۳۷). از دیدگاه فرانکل رنج وسیله‌ای برای کشف معناست و تحمل و معنایابی آن موجب سلامت روان انسان می‌شود اما نادم در نگاهی ژرف‌تر رنج را زادهٔ فاعلیت مطلق خداوند می‌داند و باور دارد که تاروپود زندگی انسان را با غم و رنج سرشته‌اند:

**پر مجو کام دل از گردون که کردند از ازل — از می عشرت تهی این ساغر معکوس را**
**(نادم قیصاری، ۱۳۹۰: ۴۸)**

**دل ز غم سیه‌مست است زآن‌که ساقی فطرت — از می ازل فرمود لب‌به‌لب ایاغ داغ(همان: ۱۳۶)**

**چون به تعمیر طرب کوشم که معمارقضا — در ازل بسرشت از خون خاک بنیاد مرا**
**(همان: ۴۴)**

نادم با نگرشی گسترده به انسان و جهان هستی، راه‌کارهایی ارزشمند در معنایابی رنج ارائه‌می‌دهد که در ذیل به چند مورد اشاره می‌شود:

۱-۱-۳- شاعر رنجدیده، صبوری و رنج‌پذیری را شرط اساسی رسیدن به مطلوب و معنا در زندگی می‌داند و معتقد است؛ کسانی که ناشکیبایی پیشه کنند، از رسیدن به مفهوم زندگی بی‌بهره‌اند:

**زاهد پوست‌پوش را گو که به مغز کی رسد　　آن‌که به سیلیی کند شور و شغب بسان دف**
**(همان: ۱۳۹)**

**دم مزن نادم گرت در تابه بریان سازد آنک　　ماهی دل را ز زلف مهوشان قلاب داد**
**(همان: ۱۱۹)**

۲-۱-۳- غم و رنج، مشخّصهٔ انسان است و دیگر موجودات از آن بی‌بهره‌اند. اهل خرد و وارستگان بیشتر هم‌نشین غم و رنج‌اند:

**اگر از اهل ادراکی مرنج از غم که می‌دانم　　فلک بیگانگی با مردم فضل‌آشنا دارد**
**(همان: ۱۰۰)**

**اهل معنی را فراغت نیست بر روی زمین　　آسمان نقصان آسایش به کامل می‌دهد**
**(همان: ۱۰۷)**

**محرمی را دید اگر مینای عیشی دربغل　　سنگ باران را فلک بگشاد دست و پافشرد**
**(همان: ۱۱۷)**

۳-۱-۳- قرابت اندیشهٔ فرانکل و نادم این است که فرانکل، ایمان به خدا در مواجهه با ناکامی و رنج را، عاملی موثر در بهداشت روان می‌داند و معتقد است، ایمان نامشروط شکست را به پیروزی تبدیل می‌کند(فرانکل، ۱۳۹۰: ۱۸۰). چنین تفکری بین تمامی دینداران مشترک است. خوب و بد از جانب اوست و هر کس رضا پیشه‌نکند، ناسپاس است. خریدار این رنج مقدّس خداست و کسانی که تسلیم مشیّت الهی هستند از سلامت روان و آرامش برخوردارند:

**به طریقت محبّت به وفاست دشمن آن‌کس　　که ز دوست هرچه آید به همان رضا نباشد**
**(همان: ۱۰۵)**

**اشک سرخ و رنگ زرد و کام خشک و چشم تر　　یار گویند این متاع از تیره‌بختان می‌خرد**
**(همان: ۱۱۸)**

۴-۱-۳- فرانکل به رنج پشت نمی‌کند و آن‌را چون وظیفه می‌پذیرد. او بر این باور است که رنج‌بردن، انسان را به تکاپو می‌اندازد و رشد و پختگی او را رقم‌می‌زند(محمدپور، ۱۳۸۵: ۱۲۱). پذیرش سختی و رضایتمندی از وضع موجود از محورهای فکری مشترک بین فرانکل و نادم است. در غزلیّات نادم، بن‌مایه‌های پذیرش و معنایابی چنین رنجی، بر پایهٔ جلب توجه معشوق استواراست:

**می‌تپم در خون چو مرغ دام و با آن خوش‌دلم　　که اضطرابم می‌گشاید طبع صیاد مرا(همان: ۴۴)**

**سر برندارم از خط راه وفای تو　　چون خامه اندرین ره اگر می‌رود سرم (همان: ۱۴۹)**

۵-۱-۳- رسیدن به گنج مقصود جز با گذر از کوره‌راه‌های رنج میسّر نیست. «همان‌طور که از خاک تیره لاله‌های سرخ می‌روید، از رنج‌های خود نرنجید که گنج برایتان به ارمغان می‌آورد»(هاشمی، ۱۳۷۸: ۲۲۹). نادم معتقد است رسیدن به کعبهٔ مقصود در گرو تلاش و کوشش است. با صبر و جهد می‌توان دُرّ مقصود را به دست آورد:

**طواف کعبهٔ مقصد بود مزد تلاش آخر　　که در ریگ بیابان تشنه جان دادند کاهل‌ها**

**ازاین دریا دُر مقصد به‌کف غواص عشق آرد　　چه زورق‌ها که طوفانی نمودستند عاقل‌ها**(همان: ۳۹)

معنا درمانی به بررسی معنای رنج می‌پردازد و نقش عمده‌ای برای آن در زندگی قائل‌می‌شود. در نگرش نادم رنج امری منفور و شایستهٔ گریز نیست بلکه لازمهٔ رسیدن به کمال، پذیرش رنج است. از دیدگاه فرانکل و نادم، رنج دریچه‌ای است به‌سوی اعتلای معنوی. هردو رنج را وضعیتی می‌دانند که می‌توان معنای زندگی را در آن کشف‌کرد. «هنگامی که انسان در رنج خود معنا می‌یابد و روابط علّی- معلولی می‌بیند از نقش بازی‌کردن و چهره‌سازی برای فرار از آن بی‌نیاز می‌گردد»(هاشمی،۱۳۸۲: ۲۳۲). در اندیشهٔ نادم، آن‌که به گلستان معانی دست‌یافته، از تندباد حوادث باکی ندارد:

**برده‌ام پی به گلستان حقیقت ز مجاز　　چه غم از حادثهٔ باد خزان است مرا**(همان: ۴۷)

### ۲-۳- خوداستعلایی(فاصله‌گرفتن از خود و آزادی حقیقی)

یکی از ظرفیت‌ها و ویژگی‌های اساسی انسان از نگاه اگزیستانسیالیست‌ها، توانایی تعالی بخشیدن به خویش است. انگارهٔ خوداستعلایی براین اصل استوار است که بهره‌وری از خود و تحقق وجود خویش، هدفی شایسته برای هر انسان است. درگیر خودبودن و خوداستعلایی دو مسألهٔ مهم وجودی است که هر یک آثار متفاوتی برجای می‌گذارد. پیامد درگیر خودبودن، خودشیفتگی است. خودشیفتگی یعنی این‌که آدمی درک غیر واقع‌بینانه و کاذبی از اهمیّت «خود» داشته‌باشد(هالجین و ویتبورن، ۱۳۹۰: ج۲، ۲۱۲). چنین نگرشی به خویشتن، آدمی را به پوچی و ناامیدی سوق‌می‌دهد. نقطهٔ مقابل خودشیفتگی، خوداستعلایی است. فرانکل می‌گوید: «انسان همیشه با کسی یا چیزی غیر از خودش ارتباط دارد و به‌سوی آن چیز یا آن کس رو می‌کند ... منظورم این‌است که در این جهان علاقه‌مند معناهایی است که تحققشان بخشیده یا علاقه‌مند به زندگی انسان‌های دیگر است»(فرانکل، ۱۳۹۱: ۱۶۰). انسان برخلاف سایر موجودات دارای قوهٔ قیام ظهوری و خصوصیت از خود فراتر رفتن است. وی می‌تواند پیوسته از خود و وضعیت موجودش، فراتر رود. از نظر اگزیسانسیالیست‌ها، بشر همواره در حال «شدن» است و مسئولیتش جای فعل عبث را می‌گیرد، بنابراین با گزینش اعمالی که انجام می‌دهد؛ به وجود خود ماهیت می‌بخشد. از این منظر بشر مظهر تام و تمام «شدن» است. فرانکل از خود فرارفتن را گوهر هستی انسان می‌داند. در نظر وی از خود فرارفتن وابستگی به شخص یا هر چیز دیگری غیر از خود است. «انسان هرچه بیشتر از خود فارغ شود و هرچه بیشتر نظر خود را به مقصود یا شخص دیگری معطوف کند، انسان‌تر می‌شود»(فرانکل، ۱۳۸۶: ۷۹). فرانکل از روان‌شناسی تقلیل‌گرا فاصله می‌گیرد و با ارائهٔ راهکارهای عینی و ملموس سعی در برطرف‌نمودن خلأهای وجودی و ابهامات ذهنی بشر دارد. آشنایی انسان با ظرفیت‌ها و توانایی‌های وجودی، گامی مهم جهت اعتلای ماهیّت فرد است. چنین نگرشی در شعر نادم نیز مشاهده‌می‌شود. مصادیق خوداستعلایی از نظر فرانکل، از خودگذشتگی برای آرمان، خدمت به انسان‌ها، آزادی و ارادهٔ معطوف به حق است، در غزلیّات نادم این مصادیق را با تفاوت‌های جزئی نگرشی می‌توان مشاهده نمود.

#### ۱-۲-۳- مصادیق خوداستعلایی در شعر نادم قیصاری

#### ۱-۱-۲-۳- فاصله‌گرفتن از خود

نخستین‌گام در تحقق خوداستعلایی، بیرون رفتن از خویش است. فرانکل معتقد است، ظرفیت‌های روحی هر انسانی به او این امکان را می‌دهد تا با تجربهٔ اعمال و افکار خود، از قیود نفسانی و شخصی آزاد شود و آزادی حقیقی را در رهایی از بند غرایز و محیط، تجربه کند. از نظر وی بعد معنوی و خودشکوفایی انسان منوط به تعالی نفس است. بدین‌گونه که انسان‌ها از

محدودهٔ «منِ» روان‌شناختی و زیست‌شناختی خود فراتر می‌روند و خویشتن حقیقی خود را می‌یابند(لکنر، ۱۳۸۴: ۴۷). انسانی که به خوداستعلایی رسیده، می‌تواند برای زندگی خود معنایی حقیقی و ژرف بیابد. در ادبیات فارسی محاسبهٔ نفس و گریز از آن، موتیفی تکرارشونده است. نادم معنای زندگی را فراسوی «منِ» نفسانی می‌جوید. او حقیقت نفس را شناخته، در اندیشهٔ گسستن بندهای نهاده بر پای روح خویشتن است:

**بیرون ما نیست گر دشمنی هست ای دوست ما را از ما نگه‌دار**
**(نادم قیصاری، ۱۳۹۰: ۱۲۰)**

**شدم تا جغد این ویران ندیدم روی آبادان مرا از من دمی بستان مفرسا اندرین بابم**
**(همان: ۱۴۸)**

**خانهٔ دل بی شکست نفس کی گردد درست بشکند بت آن‌که بیت الله عمارت می‌کند**
**(همان: ۱۰۶)**

**سد جان نفس بود راهروان گنج یابند گر این مار کشند**
**(همان: ۱۰۸)**

آن‌که از قید «خود» برآمده و زنجیر نفس را گسسته، سالکی است که با گرم‌دلی وادی طلب را می‌پیماید تا شاهد مطلوب را در آغوش بگیرد:

**خوش‌وقت آن رونده که از گرمی طلب از قید خود برآمده همچون شرار رفت**
**(همان: ۸۰)**

**باید طلب نمود ز ترک خودی خدای از باطل آن‌که می‌گذرد می‌رسد به حق**
**(همان:۱۴۲)**

### ۲-۱-۲-۳- آزادی حقیقی

در نظریهٔ تحلیل وجودی فرانکل، یکی از ویژگی‌های ذاتی انسان، آزادی است. «تحقق ویژگی ماهیتی انسان یعنی آزادی ازجمله عوامل زمینه‌ساز معناست»(ساعتچی، ۱۳۷۷: ۲۴۶). فرانکل آزادی و اختیار را نشانهٔ انسانیت و از خصائص انسانی می‌داند. او براین باور است که نوع برخورد انسان با عوامل و شرایط پیرامونی تعیین‌کنندهٔ آزادی است بنابراین منظور از آزادی، آزادی از شرایط و عوامل نیست بلکه آزادی اراده و حق انتخاب است. رهایی انسان بدون بریدن از قید تعلقات و وابستگی‌ها میسر نیست و آزادی حقیقی، ارادهٔ رهایی از هرگونه اسارت بیرونی و درونی است. ازجمله عوامل مهم زمینه‌ساز آزادی، قناعت است. نادم چشم پوشی از حرص و طمع را زمینه‌ساز آزادی راستین انسان برمی‌شمارد:

**اگر آزادگی می‌خواهی از عین طمع بگذر نشیمن کن چو عنقا قلهٔ قاف قناعت را**
**(همان: ۴۹)**

**کبک از قناعت است که آزاد می‌زند خوش قهقهه به تیغهٔ کهسار زودتر**
**(همان: ۲۶۵)**

نادم حرص و طمع را عین وابستگی می‌داند و معتقد است آن‌که قناعت پیشه‌سازد به استعلای وجودی و وارستگی رسیده، گوهر وجودیش را چون گدایان ارزان نمی‌فروشد:

**چون گدا تا چند مدح و ذم خلقت از طمع بر قناعت‌پیشه «نادم» بخل جز انفاق نیست**
**(همان: ۸۵)**

**ز شاخ دست بدارد ثمر چو پخته شود　　طمع ز دهر بریدن نه کار هر خام است**

**(همان: ۲۱۶)**

### ۳-۱-۲-۳- فداکاری برای تحقق آرمان

فلاسفه و اندیشمندان اگزیستانسیالیست رویکردها و دیدگاه‌های مشترکی درمورد فداکاری برای تحقق آرمان دارند چنانکه اروین یالوم نیز مانند فرانکل، فداکاری را «گذشتن از نفع شخصی و تلاش برای شخصی دیگر غیر از خود» می‌داند(یالوم، ۱۳۹۰: ۶۰۶). تلاش جهت تحقق آرمان‌هایی مانند دین، خانواده، سیاست و ... زمینه‌ساز پذیرش مسؤلیت اجتماعی و کشف معنا است. خلق ارزش‌های نگرشی و تبدیل موقعیت‌ها به واقعیت‌های ماندگار از رهگذر پذیرش چنین مسؤلیت‌هایی میسر است. در ادب فارسی شمع، موتیفی تکرارشونده و مظهر جانفشانی برای هدف است. شاعر برای ترغیب دیگران برای جانفشانی در راه هدف، شمع را نماد فداکاری معرّفی می‌کند:

**شمع را نیکو نگر تا روشنی بخشد به جمع　　گه بسوزد خویش را در آتش بی‌زینهار**

**(همان: ۲۶۶)**

**آگهان را نیست باب آسودگی　　شمع بهر سوختن گشت اختیار**

**(همان: ۸۵)**

نادم پذیرش مسؤلیت اجتماعی را فتح باب معنا می‌داند و بر زاهد عافیت‌طلب گوشه‌نشین می‌تازد:

**زاهد از خلوت شدی حلاج را گر فتح باب　　کی اناالحق می‌زد و بر دار می‌سنجید رقص**

**(همان: ۱۳۲)**

### ۴-۱-۲-۳- ارادهٔ معطوف به خدا

ارادهٔ معطوف به خدا، ساطع‌شدن صدایی واحد از ساحت‌های وجودی انسان است. پذیرش قدرت مطلق خداوند، عاملی مهم در معنابخشیدن به زندگی است. از آثار عملی چنین اعتقادی حرکت، پویایی و امید در زندگی است. فرانکل برخلاف سارتر و هایدگر به اگزیستانسیالیسم الهی معتقد است نه الحادی. او معتقد به وجود احساس مذهبی و عمیق در اعماق ضمیر ناخودآگاه انسان است و براین باور است که خدا «شریک خودمانی‌ترین و صمیمی‌ترین گفتگوهای تنهایی ماست»(فرانکل، ۱۳۸۸: ۶۱). بنابراین قرابت زیادی بین نظرات او و عرفا و حکمای ما می‌توان یافت. رویکرد الهی‌گونه به زندگی در جای‌جای غزلیات نادم مشاهده می‌شود. توجّه و لطف حق، یگانه مأمن انسان در سختی‌های روزگار است. مأمن و ملجأیی که فلسفهٔ وجودی آن برپایهٔ عشق و علاقه استوار است از این‌رو نادم در مونولوگی صمیمانه و در کمال صداقت این‌گونه غم و رنجش را با خدا درمیان می‌گذارد:

**نظر بی‌نور و شب دیجور و راهم دور و من «نادم»　　درین ظلمت چراغی نیست جز فضل توام یارب**

**(همان: ۶۲)**

**به ناسور دل ما مرهم غیری نمی‌آید　　ز لطف خود به روی ما در دارالشفا بگشا**

**(همان: ۶۰)**

وی دیگران را نیز تشویق و ترغیب می‌نماید تنها به جانب حق روکنند:

**بی فضل اعتماد به علم و عمل چو نیست　　رو کن به لطف واهب ستّار زودتر**

**(همان: ۲۶۴)**

**حاجت به بی‌نیاز رها کن که می‌رسد　　زین خوان لایق هر بینوا، نوا**

**(همان: ۵۱)**

**۵-۱-۲-۳- خیرخواهی و خدمت به دیگران**

از مصادیق دیگر خوداستعلایی، خدمت به دیگران است ارشاد، ترغیب و تحذیر خلق به‌منظور تغییر نگرش به جهان هستی، در وهلهٔ نخست زادهٔ وارستگی و شکوفایی خود فرد است. از رهگذر خدمت به خلق می‌توان به حیات جاوید رسید:

**گر حیات جاودان خواهی به نفع خلق کوش　　این‌قدر کسب بقا در عالم فانی بس است**
**(همان: ۸۶)**

**هر که را باشد تمنای حصول مرتبت　　خادمی سازد که تا مخدوم گردد باوقار**
**(همان: ۲۶۶)**

در اندیشهٔ نادم چند روزهٔ زندگی فرصتی است برای خدمت به دیگران، خدمتی که پاداش آن به‌قیاس درنمی‌آید. بنابراین از دست‌دادن این فرصت، هرگز شایسته نیست:

**در مزرعی که دانه یکی هفتصد شود　　فرصت مده زدست همی کار زودتر**
**(همان: ۲۶۴)**

نادم نگران آن‌است که سرگشتگان وادی ضلالت، عظمت روحی خویش را فراموش‌کرده و با دل‌بستن به خار وخس به ورطهٔ پوچی تنزل‌یابند. خیرخواهی و مسؤلیت اجتماعی او ایجاب می‌کند در مقام یک مرشد معنای راستین زندگی و عظمت وجودی انسان را با عتاب و تحذیر یادآور شود:

**دل را اسیر حرص و هوس می‌کنی، مکن　　عنقای قدس را به قفس می‌کنی، مکن**
**در خرمن متاع جهان غیر کاه نیست　　ای نور دیده میل به خس می‌کنی، مکن**
**شهباز اوج معرفتی وه چو عنکبوت　　دام از برای صید مگس می‌کنی، مکن**
**شاهنشه ممالک روحی و خویش را　　در کوچه‌های نفس عسس می‌کنی، مکن**
**(همان: ۱۶۲)**

**۲-۲-۳-آثار و نتایج خوداستعلایی**

خوداستعلایی، شناخت خود واقعی و شکوفایی شخصیت را به‌همراه دارد. یکی از مهم‌ترین آثار اخلاقی خوداستعلایی، دست-یابی به «تواضع» است. آن‌که از قید خود فراتر می‌رود در تعامل با دیگران تواضع پیشه‌می‌کند و ارزش‌های وجودیش را بهتر جلوه‌گر می‌سازد:

**می‌تواند یافت همچون نور جا در چشم مهر　　همچو شبنم هر که را افتادگی رهبر شود**
**(همان: ۹۸)**

**تواضع پیشه را بالای دیده جا دهد مردم　　توان فهمیدن از ابروی دلدار این اشارت را**
**(همان: ۴۹)**

از رهگذر تواضع است که می‌توان به بارگاه کبریا رسید:

**فتادگی کن و معراج مدعا دریاب　　که عجز راه به دریای کبریا دارد**
**(همان: ۲۱۷)**

خوداستعلایی باعث تقویت ایمان و ارادهٔ انسان می‌شود. «همان‌طورکه آتش کم با طوفان خاموش می‌شود و آتش زیاد براثر طوفان شعله‌ور می‌گردد، به‌همین‌صورت ایمان ضعیف دراثر ناگواری‌ها و فاجعه‌ها ضعیف شده اما یک ایمان قوی با این بلایا قوی‌تر می‌گردد»(یزدی، ۱۳۷۵: ۸۳). از ثمرات روحی– روانی خوداستعلایی، این‌است که انسان غم و رنج را با نگرشی مثبت

می‌پذیرد. نوع پذیرش رنج و تحمل آن از عظمت درونی انسان حکایت دارد. در دشوارترین لحظات خواست درونی و ارادهٔ انسان است که می‌تواند شرایط را تغییر دهد نه عوامل پیرامونی.

**هرچه آید از کف جانان غذای جان بود — در مذاق عاشقان تمییز زهر و قند نیست**
**گر گلم ور خار اینم بس که از باغ ویم — میوهٔ نخل رضا را شکوه در پیوند نیست**
**(نادم قیصاری، ۱۳۹۰: ۷۴)**

**اگر در چاه و زندانی چو حق با توست سلطانی — که گردید از پریشانی فزون جمعیت یوسف**
**(همان: ۱۴۰)**

در باور نادم آن‌که گوهر وجود خویش را شناخته و به معنای زندگی رسیده است هرگز از جور فلک غمناک نمی‌شود:

**اگرچه جور فلک خرد ساختم غم نسیت — شکستن از زر خالص کجا عیار برد**
**(همان: ۱۱۵)**

### ۳-۳- کارکرد معنادرمانی دین از نظر فرانکل و نادم

در میان اندیشمندان اگزیستانسیال، فرانکل نگاه معتدل‌تر و مناسب‌تری نسبت به مقولهٔ دین دارد. در باور او دین یکی از اساسی‌ترین مؤلفه‌ها برای پاسخگویی به معنای زندگی است. وی با دینی‌انگاشتن نهاد همهٔ انسان‌ها معتقد است، معنای زندگی از جنس یافتن است نه آفریدن. فرانکل بر این باور است توانایی بالقوه‌ای در نهاد بشر برای کشف معنا وجود دارد که در موقعیت‌های متفاوت مجال ظهور و تجلی می‌یابد. از نظر او انسان غیر دینی کسی است که توانایی شناخت کیفیت استعلایی وجدان خویش را ندارد. فرانکل مفهوم دین را بسیار گسترده‌تر از معنای مورد نظر جزم‌اندیشان و نمایندگان دین رسمی و فرقه‌ای می‌داند و معتقد است آنان خدا را اغلب موجودی تحقیرآمیز تصویر می‌کنند که بیش از هر چیز نگران شمار مومنان و وفاداری آنان به اصول اعتقادی خاص است(فرانکل، ۱۳۹۰: ۱۶). او چنین رویکردی را محکوم به شکست می‌داند و مقوله‌های دین، ایمان و عشق را با مشخصه‌های دستوری سازگار نمی‌داند. فرانکل اینگونه دین‌فروشان را مورد خطاب قرارمی‌دهد: «باید نخست خدایی را توصیف کنید که سزاوار اعتقادیافتن باشد و خودتان هم باید به شایستگی عمل کنید»(فرانکل، ۱۳۹۱: ۱۵۶). در باور نادم، دین تحقق معنای غایی زندگی است از این‌رو هرگز نمی‌پذیرد عده‌ای با زهدنمایی و ریاکاری سیمای مقدس آن‌را خراب‌کنند. در جای‌جای غزلیّات نادم حافظانگی در برخورد با ریاکاران دین‌فروش و زاهدان دروغین را شاهدهستیم:

**ای زاهد کوتاه‌بین در مسلک کوران نشین — که اهل خرابات یقین دارند سیمای دگر**
**(همان: ۱۲۰)**

**رواست عیب به مستان ز زاهد مرتاض — که گرگ پیر ز آهو چسان کند اعراض**
**(همان: ۱۳۳)**

**گر شیخ کند صید خلایق عجبی نیست — تسبیح و مصلّا چه کم از دانه و دام است**
**(همان: ۷۰)**

نادم به هیچ‌روی زهد ریایی را برنمی‌تابد و آن را زنگار دل و جان می‌داند. وی در معنایی گسترده‌تر عشق و سرمستی را جلا دهندهٔ روح می‌داند:

**از باد خشک زهد کدورت رسد به دل — در آتش تر است خواص صفای روح (همان: ۹۰)**
**زاهد افسرده این لذت نمی‌داند که چیست — دردنوش میکده داند صفای عشق را**
**(نادم قیصاری، ۱۳۹۰: ۴۹)**

بنابراین مقارن‌های مفهومی در اندیشه فرانکل و نادم ترسیم‌کنندهٔ این واقعیت است که نمایندگان رسمی دین، سیمای راستین دین را نمی‌شناسند و حقیقت را نزد متولی رسمی دین جایگاهی نیست:

**چون روی تو در خانقه و صومعه ننمود　　اکنون به در بتکده‌ام شوق تو آورد**
**امروز ز منقوله واعظ دلم افسرد　　ساقی قدحی گیر که گردید هوا سرد**
**(همان: ۱۱۰)**

فرانکل، امید به رحمت حق را مایهٔ آرامش روان انسان می‌داند «در حیطهٔ معرفت و علم، خداوند عالم مطلق و مایهٔ تسلی خاطر است. خداوند چنان آرامشی به ما می‌بخشد که در باور نمی‌گنجد. وقتی مرتکب گناهی می‌شویم او منجی ماست. وقتی نیاز به هدایت داریم او روح‌القدس ماست»(فرانکل، ۱۳۹۰: ۱۷۸). اگر ترس و وحشت از عذاب الهی بن‌مایهٔ وجود عابد و زاهد است، در اندیشهٔ نادم امید به مغفرت و رحمت بی‌کران حق، آرامش و تسلی خاطر را به ارمغان می‌آورد:

**نادم اگرچه راه ضلالت سپرده است　　او را رسان زفضل به سرمنزل نجات**
**با آن‌که مستعد به توقیع دوزخ است　　شاید که فضل تو به بهشتش دهد برات**
**(همان: ۷۱)**

فرانکل و نادم هر دو اشتراک نظر دارند که ایمان به خدا باعث می‌شود انسان غم و رنج را راحت‌تر تحمل کند:

**با لب خندان به خون دل چو ساغر قانعم　　زآن‌که دانم ساقی این باده جز رزاق نیست (همان: ۸۴)**

فرانکل باور دارد انسان در ناخودآگاه خود به نوعی خدا محور یا دین محور است و آن‌را ناخودآگاه دینی می‌نامد «ناخودآگاه دینی یا به‌عبارت بهتر ناخودآگاه معنوی بیشتر به هستی انسان تعلق دارد تا به واقعیت روان‌تنی»(فرانکل، ۱۳۹۱: ۶۶). نادم نیز به جنبه‌های درونی حقیقت در انسان واقف شده، عارفانه معتقد است، مقصد، مقصود و جلوه‌گاه جمال الهی دل است.

**یوسف مقصد در این صحرا ز گرگان جستجو　　می‌نمودم بود در دل یوسفستانی مرا**
**(همان: ۵۳)**
**در نه محیط غوطهٔ غواص معرفت　　در جستجوی گوهر یکدانهٔ دل است**
**(همان: ۷۳)**

نکتهٔ دیگر این‌که فرانکل شناخت خداوند را برتر و بالاتر از قوهٔ درک و تصوّر انسان می‌داند «انسان نمی‌تواند از خدا سخن بگوید، اما می‌تواند با خدا بگوید، می‌تواند دعا کند» (فرانکل، ۱۳۹۱: ۱۵۲). بن‌مایه‌هایی مشترکی در فرهنگ‌های مختلف دربارهٔ ناتوانی انسان از درک و شناخت خدا وجود دارد که با تفکرات فرانکل همسو است و راز و نیاز با خدا را که نوعی مونولوگ صمیمانه است؛ موجب آرامش روح و روان انسان می‌داند.

**خوابیده در مهاد فلک چند کودکند　　در راه درک کنه تو آبا و امهات**
**(همان: ۷۱)**

انس و الفت با قرآن موجب تصفیهٔ دل و تزکیهٔ روح می‌شود «قرآن کریم به‌سبب این‌که شفاست روان آدمی را از مرض‌ها و انحرافات پاک می‌کند و فضایل را در صفحهٔ دل جایگزین می‌نماید»(فردوسی و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۱۸). در پس زمینه‌های فکری نادم، بهره‌مندی از تفکر دینی و اتصال به دریای بیکران الهی جایگاهی ویژه دارد. وی ذکر حق و خواندن قرآن را عامل نجات‌بخش انسان از مشکلات و گرفتاری‌های فکری و روحی می‌داند:

**نادما غنچه‌صفت گر گرهی در دل توست　　حل اشکال جز از خواندن قرآن مطلب**
**(همان: ۶۵)**

### ۴-۳- کارکرد معنادرمانی عشق

در لوگوتراپی، عشق منشعب از میل جنسی نیست بلکه پدیده‌ای بنیادی و اصیل است. عشق میل و گرایش انسان به شخصی دیگر و تجربه‌کردن او به‌عنوان موجودی یکتا و یگانه است. این تجربه و توجه به غیر، از خود فرارفتن را می‌طلبد، بنابراین

عشق در وهلهٔ نخست نیازمند از خودبرشدن است. فرانکل معتقد است؛ انسان هرچه بیشتر از خود فارغ شود و نظرش را به مقصود یا شخص دیگری معطوف کند، به گوهر وجودی خویش نزدیک‌تر می‌شود.(فرانکل، ۱۳۸۶: ۷۹). در لوگوتراپی، عشق جایگاهی ارزشمند دارد «عشق تنهاترین و عالی‌ترین هدفی است که بشر در آرزوی آن است»(همان: ۵۹). دیگر اندیشمندان اگزیستانسیال نیز دربارهٔ عشق دیدگاه‌های ارزشمندی ارائه داده‌اند. فروم عشق و روابط عاشقانه را باعث ایجاد همبستگی و نیک‌بختی انسان می‌داند: «عشق نیروی فعال انسان است. نیرویی که دیوارهای جداکنندهٔ انسان از همنوعانش را فرومی‌ریزد و اجازه می‌دهد که او با دیگران متحد شود»(فروم، ۱۳۸۸: ۴۵). یالوم عشق را نوعی خلاقیت می‌داند: «خلاقیت حتی در روابط عاشقانه نیز وجود دارد مثل زنده‌کردن چیزی در دیگری. بنابراین بخشی از عشق، بالغانه و فرآیند خلاق است»(یالوم، ۱۳۸۸: ۶۰). ازنظر فرانکل عشق تنها شیوه‌ای است که می‌توان با آن به اعماق وجود دیگری راه یافت به‌نظر او جنبهٔ روحانی عشق به انسان این امکان را می‌دهد تا صفات اصلی و ویژگی‌های محبوب را ببیند و چیزی را که در اوست و باید شکوفا شود کشف-کند(فرانکل، ۱۳۸۶: ۱۷۳). مفهوم عشق در مکاتب شرقی تاحدودی با دیدگاه‌های فلاسفهٔ غرب متفاوت‌است. غلبهٔ "عاطفه بر معنی شعر، احساس را در شعر قوی تر می کند زیرا تأثیر ماده ( عین ) بر معنی ( روح یا ذهن ) تأثیری متقابل است. عشق امری ذهنی است، کلمه و زبان و تفکر هم. اما هنر شاعر در این است که این ذهنیّات را به شکلی به ما عرضه کند که ناخودآگاه با او همراه و همدل شویم".(مدنی ایوری و حسینایی،۱۴۰۰: ۳۰۰ و ۳۰۲). از این‌روی نگاه نادم به عشق فراگیرتر و بنیادی‌تر از دیدگاه فرانکل و دیگر فلاسفهٔ اگزیستانسیال است و کارکردهای متنوع‌تر و مفاهیم غنی‌تری از مقولهٔ عشق در غزلیات او می‌توان یافت. عشق گوهری یگانه است و به مدد آن می‌توان تاریکی دل و ضمیر را زدود:

**غواص یقین را بر صراف حقیقت — در نه صدف از عشق نکوتر گهری نیست(نادم قیصاری، ۱۳۹۰: ۸۳)**

**بی عشق رفع ظلمت دل نیست ممکنت — یابد ز صیقل آینهٔ بی‌جلا، جلا (همان: ۵۱)**

دیدهٔ عاشق جز جمال معشوق نمی‌بیند از این‌روی عشق سبب ظهور شناخت و آگاهی می‌شود. گام نهادن صادقانه در راه عشق شرایطی می‌طلبد؛ نخستین شرط گذشتن از خویش است:

**خبر از تو دارد آن کس که زخود خبر ندارد — که به راه عشق پا را نهد آن که سر ندارد (همان: ۸۳)**

در اندیشهٔ نادم، عشق تحمل رنج‌ها و ناملایمات را آسان و خوشایند می‌سازد، سبب دستیابی به معنای زندگی می‌شود و دیدهٔ انسان را بر دنیای اسرار می‌گشاید:

**در کلیسای محبت هیچ دل بی‌درد نیست — فهم باید کرد رمز نالهٔ ناقوس را (همان: ۴۸)**

**سرمه‌ای از عشق اگر حاصل کنی — در میان شب ببینی آفتاب(همان: ۶۱)**

**در غم عشق آن‌که گرفتار شد — از غم و شادی جهان پاک رست (همان: (۷۸)**

از دید فرانکل و نادم عشق موجب آزادی، ایثار و پدیدآورندهٔ ارزش‌های نگرشی است. به برکت عشق است که انسان ارزشمند می‌شود و به فتح باب معانی می‌رسد:

**کیمیای عشق را نازم کز او — شد سرشکم سیم و رویم زر ناب (همان: ۶۵)**

**عشق چون آئینهٔ اسکندر است — فتح می‌خواهی از او رو برمتاب (همان: ۶۱)**

که‌یر کگارد و دیگر اگزیستانسیال‌ها، عشق را بر عقل ترجیح می‌دهند. به‌نظر آن‌ها انسان با عشق از تنش و نارضایتی نجات یافته به صلح و آرامش می‌رسد. فرانکل و نادم عشق را نوعی اشراق باطنی و با عقل ناسازگار می‌دانند و معتقدند نیروی عشق به انسان روشنی و اگاهی قلبی می‌بخشد و سبب رهایی از اندیشهٔ باطل می‌شود. آن‌جا که نادم از عشق سخن می‌گوید به رجحان آن بر عقل نیز اشاره می‌کند:

**داروی درد دل از بقراط و بوسینا مجوی — حل اشکال محبت کار دانشمند نیست (همان: ۷۴)**

**بحث کم کن با فقیه مدرسه در علم عشق — کاندر این معنی منش تحقیق کردم جاهل است (همان: ۸۱)**

**۴- نتیجه**

لوگوتراپی ویکتور فرانکل متناظر به نظام ارزش‌هایی است که در اکثر فرهنگ‌ها پذیرفته‌شده است. نادم قیصاری نیز با زبان شعر می‌کوشد آشفتگی‌های زمانهٔ خویش را از روح و روان بزداید و با ایجاد ارتباط بین تجربیّات بیرونی و درونی به انسان کمک کند تا زیبایی‌های زندگی را بهتر درک کند. فرانکل و نادم، سوبژکتیویست هستند و اعتقاد دارند کشف معنا در زندگی در وهلهٔ نخست وابسته به خود فرد و در ید اراده و اختیار اوست. در مرتبهٔ دیگر آن‌ها تکیه‌گاه‌های گسترده‌تر و قابل اعتمادتری مانند عشق و دین را برمی‌گزینند. پذیرش رنج و نگرش مثبت به آن یکی از نقاط مشترک در دیدگاه هردو است. آنها رنج را وسیلهٔ اعتلای معنوی بشر می‌دانند و بر کارکردهای تربیتی رنج تأکید دارند، با این تفاوت که در باور نادم رنج زادهٔ فاعلیت مطلق خداوند است تا ناخالصی‌های وجود را بزداید؛ از این‌روی رنج امری منفور و شایستهٔ گریز نیست اما فرانکل رنج را فقط وسیله‌ای برای کشف معنا می‌داند و بر پذیرش رنج و معنایابی آن جهت رسیدن به سلامت روانی تأکید می‌کند. فرانکل و نادم در رویکردی هماهنگ خوداستعلایی را رهایی گوهر وجود آدمی از اسارت نفس می‌دانند. فرانکل ارادهٔ معطوف به غیر را خوداستعلایی می‌نامد و نادم از مفاهیمی مانند قناعت، آزادی، ارادهٔ معطوف به حق، رهایی از نفس و ارشاد و نصیحت دیگران استفاده می‌کند که قرابت معنایی زیادی با خوداستعلایی مورد نظر فرانکل دارند. به باور فرانکل در پرتو عشق استعدادهای انسان شکوفا می‌شود. وی عشق را نوعی اشراق و با عقل ناسازگار می‌داند و نادم در نگاهی فراگیرتر عشق را اساس هستی و کیمیا می‌داند از این‌روی کارکردهای متنوع‌تری از عشق در غزلیّات او می‌توان یافت. نادم در رویکردی مشترک با فرانکل، مسیر اشراق درونی و عشق را هموارتر از راه عقل در رسیدن به معنا می‌داند. نکتهٔ دیگر این‌که فرانکل انسان را موجودی روحانی و نیازمند معنا می‌داند، از این نظر مقارن‌های مفهومی بسیاری در آرای او و غزلیّات نادم یافت‌می‌شود. هر دو بر این باورند که دین آن چیزی نیست که متولیان رسمی تبلیغ می‌کنند. آن‌ها دین را هدف غایی زندگی می‌دانند؛ اما میزان تاکید و روش‌های آن‌ها برای رسیدن به معنا تا اندازه‌ای متفاوت است. در نظر نادم، معنا نه یک باور سطحی بلکه مفهومی مطرح در ناخودآگاه یک انسان با ایمان است، بنابراین معنا با ایمان در پیوند است. وی تسلیم مطلق ارادهٔ حق بودن را وسیله‌ای برای رسیدن به معنا و آرامش در زندگی می‌داند. در اندیشهٔ فرانکل، معنا در سطح خودآگاه مطرح است و هیچ قیدوبندی برای رسیدن به آن وجود ندارد. در مجموع می‌توان گفت هرچند نظریات نادم با فرانکل تفاوت‌هایی دارد اما جدا از هم نیستند و با هم تهافتی ندارند. در اندیشهٔ هردو، یافتن معنای زندگی از مسائل مهم وجودی است.

**۵- منابع**


۱- **قرآن کریم**، ترجمهٔ مهدی الهی قمشه‌ای.

۲- اوکن، رودلف، ۱۳۵۹، **معنا و اوج زندگی**، ترجمهٔ سیدضیاءالدین دهشیری، تهران: دانشگاه تهران.

۳- حسنی بافرانی، طلعت و آذربایجانی، مسعود، ۱۳۹۰، **انسان سالم و ویژگی‌های آن از دیدگاه ویکتور فرانکل**، فصلنامهٔ روان‌شناسی و دین، سال چهارم، شماره۲، صص ۱۴۳-۱۱۳، تابستان.

۴- سارتر، ژان پل، ۱۳۴۸، **ادبیات چیست؟** ترجمهٔ ابوالحسن نجفی، مصطفی رحیمی،چاپ اول، تهران: زمان.

۵- ساعتچی، محمود، ۱۳۷۷، **نظریه‌پردازان و نظریه‌های روان‌شناسی**، تهران: سخن.

۶- سلمانی، یاسمن و خیاطیان، قدرت‌الله، ۱۳۹۸، **بررسی عوامل زمینه‌ساز معنا در نگرش ابوالحسین نوری و فرانکل**، دوفصلنامهٔ ادیان و عرفان، سال پنجاه و دوم، شماره۱، صص ۸۹-۶۹، بهار و تابستان.

۷- شرفی، محمدرضا، ۱۳۸۴، **تأملی نقدگونه در باب معنای واقعی زندگی با تأکید بر دیدگاه ویکتور فرانکل**، فصلنامهٔ روان‌شناسی و علوم تربیتی، سال سی‌وپنجم، شماره۱، صص ۲۹-۵۰، بهار.

۸- شمیسا، سیروس، ۱۳۹۰، **مکتب‌های ادبی**، چاپ نهم، تهران: قطره.

۹- فرانکل، ویکتور، ۱۳۷۲، **پزشک روح**، ترجمهٔ فرخ سیف بهزاد، چاپ دوم، تهران: درسا.

۱۰- فرانکل، ویکتور، **انسان در جستجوی معنا**، ترجمهٔ نهضت صالحیان و مهین میلانی، چاپ هجدهم، تهران: درسا، ۱۳۸۶.

۱۱- فرانکل، ویکتور، ۱۳۹۰، **معنادرمانی**، ترجمهٔ مهین میلانی، تهران: درسا.

۱۲- فرانکل، ویکتور، ۱۳۹۱، **انسان در جستجوی معنای غایی**، ترجمهٔ شهاب‌الدین عباسی، تهران: پارسه.

۱۳- فرهنگ، میرمحمدصدیق، ۱۳۷۱، **افغانستان در پنج قرن اخیر**، جلد ۱، مشهد: درخشش.

۱۴- فردوسی، سیما و قاسم‌زاده، فاطمه، ۱۳۹۱، **بهداشت روانی**، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی.

۱۵- فروم، اریک، **هنر عشق‌ورزیدن**، ۱۳۸۸، ترجمهٔ سمیه سادات حسینی، تهران: جاجرمی.

۱۶- لکنر، استفن، ۱۳۹۵، **چگونه خودکاوی کنیم**؟ ترجمهٔ مهرداد فیروزبخت، چاپ دوم، تهران: روان‌شناسی و هنر.

۱۷- محمدپور، محمدرضا، ۱۳۸۵، **ویکتور فرانکل بنیانگذار معنادرمانی نو**، تهران: دانژه.

۱۸- مدنی ایوری، سیده طیبه، حسینایی، محمد،۱۴۰۰، **ذهنیّت غنایی در شعر نوجوان**، دانشگاه سیستان و بلوچستان ، پژوهشنامهٔ ادب غنایی ، سال ۱۹ شماره۳۷ پاییز و زمستان، صص ۳۱۶-۲۹۷.

۱۹- نادم قیصاری، محمدیحیی، ۱۳۹۰، **کلیّات اشعار**، به‌کوشش محمدسرور مولایی، تهران: عرفان.

۲۰- نیک‌دار اصل، محمدحسین، ۱۳۹۳، **ارادهٔ معطوف به معنا در غزل‌های حافظ و معنادرمانی ویکتور فرانکل**، پژوهشنامهٔ ادبیات تعلیمی، سال ششم، شماره۲۲، صص ۱۷۱-۲۰۸، تابستان.

۲۱- هاشمی، جمال، ۱۳۷۸، **سعدی در روان‌شناسی نوین**، تهران: شرکت سهامی انتشارات.

۲۲- هاشمی، جمال، ۱۳۸۲، **پیغام سروش**، تهران: شرکت سهامی انتشارات.

۲۳- هالجین، ریچارد.پی؛ ویتبورن، سوزان‌کراس، ۱۳۹۰، **آسیب‌شناسی روانی**، ترجمهٔ یحیی سیدمحمدی، چاپ هشتم، تهران: روان.

۲۴- یالوم، اروین‌دیوید، ۱۳۹۰، **روان‌درمانی اگزیستانسیال**، ترجمهٔ سپیده حبیب، تهران: نی.

۲۵- یالوم، اروین‌دیوید، ۱۳۸۸، **دژخیم عشق**، ترجمهٔ مهشید یاسایی، چاپ دوم، تهران: آزمون.

۲۶- یزدی، حسین، ۱۳۸۸، **آزادی از نگاه استادمطهری**، تهران: صدرا.

۲۷- یزدانی، حسین و موسوی جروکانی، حامد،۱۳۹۳، **خوداستعلایی در باور ابوسعید ابوالخیر و ویکتور فرانکل**، پژوهشنامهٔ عرفان، شماره۱۴، صص ۱۲۵-۱۴۱، تابستان.

28-Adler, Alfred, 1919, **problems of Neurostic**, kegan paul, London NcwHaven: Yale university press.

29-Hillman, M. 2004, **viktor E Frankl's, Analysis and logoterapy**, Switzerland, Hillcompany.

30-Maslow. A. H, 1971. **Self- Actualization and Beyond in challenges of Humanistic psychology**, McGraw- Hill. P. 281.